

Wilfried Stroh: *Meghalt a latin, éljen a latin! Egy nagy nyelv rövid története.* Fordította Dévény István. Typotex, Budapest, 2011, 375 oldal, 2900 Ft.

Régi, lassan talán külön filológiai vizsgálatot is érdemlő közhelye a populáris filozófiának, hogy annak ellenére, hogy Miki egér nem úgy él, mint mi, emberek, nem lehet kezét fogni vele, nem lehet felpofozni, és nem lehet adót behajtani rajta, mégis éppúgy létezik, ha nem inkább, mint azok a személyek, akikkel mindezeket megtehetjük: nagyobb hatást gyakorol ugyanis a világra, az emberekre ebben a másféle létállapotában, mint az élő, lélegző emberek többsége. Tegyük fel, hogy ilyesféle különbség van „a holt nyelv”, a latin és az anyanyelvi beszélők milliói által nap mint nap beszélt nyelvek között – Wilfried Stroh professzor könyve, kis leegyszerűsítéssel élve, ennek a belátásnak nagyszabású, más nyelveken már sikerkönyvvé vált megfogalmazása.

Persze több is annál. A magyar kiadás élén a szerző hozzánk, a magyar olvasókhhoz címzett latin levele áll (melynek azért előzékenyen a magyar fordítása is közlésre került), ezután – az előszót követően – tizenhatsz, latin és magyar címeikkel egyaránt ellátott fejezet következik. A gyors olvashatóság érdekében a számozott forrásmegjelölések a végjegyzetben állnak, csak egy-két csillagozott lábjegyzet került az oldalak aljára, a könyv végén a jegyzetek mellett pedig helyet kapott egy fordítói utószó, kiejtési segédlet, időrendi összefoglaló és az átdolgozott, magyar nyelvű tételekkel is kiegészített bibliográfia.

Az előszó a latinoktatás jól megfogalmazott, bár részben a szokott érvekkel elővezetett apológiája, benne általános nyelvi kompetenciafejlesztő hatásának ecsetelése, adatokkal és érvekkel alátámasztva. Ezek közül külön figyelmet érdemel annak a megemlézése, hogy „egy (látszólag) holt nyelvben lehet legtisztábban felismerni a nyelv grammatikai rendszerét” (14). A latin tehát éppen azért lehet fejlesztő hatású, mert nem lehet kommunikatív elsajátítani (hétköznapi nyelven szólva: felszedni), a latint tanuló diák kénytelen tisztán a nyelvi rendszer megértésével (esetleg az olvasással szerzett rutinnal megtámogatva) megtanulni azt. Ez messzemenően igaz, viszont, ellentétben a szerző már itt is megjelenő sugallatával, ehhez a latinnak

szerkezetét tekintve nem kellene nagyban eltérnie vagy többnek lennie a többi nyelvtől.

A könyv inentől kezdve lényegében nem más, mint a latin nyelv történetének stílusos, olvasmányos ismertetése, a latin nyelv születésétől és fénykorától kezdve a korai kereszténységen, a (főként német) középkoron és reneszánszon át egészen a premodern tudományos és a modern hagyományörző latinságig. Ezt felesleges lenne itt részletesen ismertetni, inkább csak néhány jellegzetes, különlegesen érdekes, esetleg meglepő részletre térnék ki, a teljesség igénye nélkül. Kezdjük egy furcsasággal. Rögtön abban a fejezetben, ahol *A latin kibújik a tojásból*, feltűnő, mennyire nem választja el egymástól a narráció a latin nyelv mitikus, illetve a nyelvészet által felderített eredetét – ráadásul úgy tűnik, egyértelműen az előbbi a hangsúlyos, egyrészt azáltal, hogy egy kevésbé ismert mítoszt is bevezet az ismertebbek mellé (a latin mint a faunok nyelve, 19 sk.), másrészt pedig azzal, hogy az eredettörténet mintegy csattanójaként a nyelvtörténész-kedvenc praenestei fibula hamisítvány voltának (egyébként legalábbis kétes)¹ lehetőségét emeli ki (20). Ugyanitt a homérosi–vergíliusi fiktív nyelvközösség (hogy ti. az ellenséges szereplők is mindig értik egymást) kapcsán ugyan csak deklaráltnan tréfából jegyeztetik meg, hogy a trójaiak biztos valamilyen „östörök” nyelvet beszéltek (18), az indoeurópai nyelvészet elkötelezett rajongói azonban garantáltan összerendeznek ezt olvasva: az én ízlésem szerint egy ilyen könyvben ezen a ponton ha röviden is, de mindenképp ki kellett volna térni az anatóliai nyelvek problémájára. És ha már itt tartunk, az indoeurópai nyelvcsalád bővebb ismertetésére is – nem gondolom ugyanis, hogy a megcélzott német fiatalok inkább tisztában lennének a nyelvrokonság természetével, mint a mi nyelvünk rokonait a történeti nyelvészet eredményein kívül bárhol keresgélő magyar kortársaik. (Remélem, tévedek.) Ezt a csorbát egyébként szépen kiköszörüli a fejezet további része, előbb a birodalom kialakulásának, majd a római köztársasági nyelvpolitika alakulásának megjelenítése, az előbbi a szinte kötelező erkölcsi szállal (*mos maiorum*) kiegészítve, az utóbbi pedig a korai „idegen”, de második anyanyelvüket megújító latin szerzők (Ennius, Naevius) megidézésével és a (szintén szokásos)

vonatkozó Varro- és Livius-idézetek elegáns bevonásával.

A továbbiakban kissé kiszámíthatóan, de mindig érdekesen elővezetve megjelenik a római irodalom „hivatalos” kezdete (Livius Andronicus; Appius Claudius Caecus), az azt megelőző korok az ősi imaszövegekkel és a rejtélyes *versus Saturniusszal*, kiegészítve a latin nyelvű irodalom eredetiségének, a hellénisztikus világhoz való viszonyának égető kérdésével; aztán ízes kedvcsinálót olvashatunk Plautus világához, de érintőlegesen hallunk az arisztokrata prózáról (Cato) és Lucilius nevével fémjelezve a szatíráról is. Természetesen külön fejezetet kapnak ezután Cicero és Vergilius – az előbbi esetében politikai-szónoki befutásának (*Pro Roscio*) és bukásának (*Philippicae*) leírása keretként fogja körbe „nyelvújító” filozófiai művei fellillantását (halála stílusosan részrehajló módon kerül szembe az „arrogáns” Caesaréval, 60); a nagy epikus élete és életműve mögött pedig feldereng az augustusi rend megszilárdulásának kulturális háttere, akárcsak a következő, az aranykori lírát és elégiát ismertető, irodalomtörténetileg kevésbé végiggondolt (véleményem szerint túlságosan politikai nézőpontú) fejezetben.

E klasszikusok életrajzai és a műveikből adott találó ízelítők után a könyv szigorú kronologikussága megtorpan, és elidőz egy kicsit a római világbirodalom nyelvének szinkroniáján (illetve annak lassú, rejtett változásain). A latin kulturális világnyelvvé tágulásának vizsgálata után, ahol illusztrációként többek közt Horatius híres hatyú-ódája (*Carm. II. 20; 97*) és Ovidius száműzetése kerül elő, elérkezünk a könyv talán legfontosabb gondolatához, a latin nyelv halálának és ezzel egyidejű, illetve ebből következő halhatatlanná válásának képzetéhez. Ennek kapcsán (mintegy kipótolva a latin legkorábbi történetének fentebbi kurtafurcsa bemutatását) Stroh összehasonlítja a tizenkét táblás törvények, illetve Plautus egy-egy szövegrészletét Cicero latinjával, amelyek között jelentős mértékű nyelvfejlődést állapít meg – majd a cicerói nyelvet Tacituséval és a keresztény szentté vált Hieronymuséval is összeveti, nagyon helyesen megállapítva, hogy az aranykor–ezüstkor szembeállítás bizony nem annyira nyelvallapotok közti, mint inkább stilisztikai különbség, és hogy a változás nem jelentős a

jeromosí nyelvre nézve sem. A keresztény szerző esetében ugyan, ahogyan azt majd pár fejezettel később a könyv maga is felfedi, nem teljesen töretlen a fejlődés (azaz itt a nem fejlődés) vonala, arra viszont mindenképpen jó ez a négy példa, hogy megmutassa: valamiért a latin irodalmi nyelv a klasszikus normanyelv megszületésétől kezdve nem mutatja többé az élő nyelvek egyik fő ismérvét, az akár lassú, akár gyors, akár csodált, akár lenézett *változást*.

Ennek miéértjére a *Meghalt a latin...* rögtön meg is kísérel választ keresni (113 skk.), kisebb-nagyobb sikerrel. Egyrészt, meg kell adni, illő visszafogottsággal, csak véleményként, megkockáztat egy okot – miszerint a közvetlen utókor valamiképpen „ráérezett” az időszámításunk kezdete körüli irodalom nagyságára, s ebből fakadóan igyekezett megőrizni annak nyelvi karakterét –, másrészt viszont leszögezi, hogy ez a ráérezés dokumentálható formájában a korszak nehezen felülmúlható *stilisztikai* színvonalára vonatkozott, és *nem* kifejezetten annak szigorú értelemben nyelvi normáira, amelyek aztán valamiért mégiscsak megcsontosodtak (ellentétben a stíluseszmények jelentős részével). A két szint (a szigorúan vett nyelvi és a stilisztikai) közötti kapcsolatot végül abban ragadja meg, hogy „ha a jövőben lehetséges lenne Cicero nyomába szegődni, Vergilius művészetét utánozni, akkor nyelvüket, nyelvtanuk *lényegét* elkerülhetetlenül *meg kell őrizni*”, illetve hogy azt a nyelvet, amelyen a klasszikusok születtek, „*alakítani-változtatni többé nem szabad*” (mindkettő 114, az én kiemeléseimmel). Érzésem szerint azonban itt már ingoványossá válik a talaj. Egy ilyen folyamat (még akkor is, ha mélyebben csak a művelt nyelvhasználatot érinti) valószínűleg annyira szövevényes ok-okozati viszonyok terméke, hogy ha teljesen véletlennek tartani szentségtörésnek is tűnhet az aranykorra nézve, mégis inkább véletlenszerű adottságnak célszerű tekintenünk ugyanúgy, ahogyan a nyelvi változást általában is annak szokás. Ráadásul magának a nyelv rendszerének bármilyen tartós változása (vagy épp konzerválása) csak a legkritikább esetben szépírók tudatos döntése – lényegében még a latin irodalmi nyelv „halhatatlanságot eredményező meghalása” sem lehet annyira tudatos „alakítás-változtatás” vagy a „lényeg”

(?) szándékos megőrzése, mint amennyire a nyelvek történetét általában alakító komplikált intra- és interperszonális folyamatok eredője. Az ilyesminek persze valóban lehetnek az adott közösségre jellemző tényezői, ahogy arra Stroh is utal („[v]alamilyen római sajátosságról lehet szó, arról a bennük ébredt törekvésről, hogy valamilyen, az idő múlásától független mértékhez igazodjanak”, 115), de ezek is sokkal áttételesebben hatnak a folyamatokra a szerzői döntések mechanizmusánál. Például, ha már a rómaiak és a nyelv sajátos viszonyánál tartunk, véleményem szerint a latin normanyelv (korlátozott, de nem csak az irodalomban látható!) megmerevedéséhez több köze lehet az augustusi konzervativizmus és a római vallásos világgépben tapasztalható erős nyelvi tudatosság² valamiféle együttállásának, mint a klasszikus irodalom későbbi kanonizálásának, előbbiek ugyanis a latin nyelv jóformán összes írástudó beszélőjét érintették, a mindennapok, az ösztönösség szintjén is – és nemcsak az irodalmat alkotó szűk réteg *tudatos* irodalmi döntéseit. És ez is csak egy tényező a sok közül.

Szorosan összefügg ezzel a kérdéssel a vulgáris latin nyelv párhuzamos fejlődésének problematikája, amely ugyanezen fejezetben kap helyet, és bár kissé az „igazi latin” mostohagyermekként látjuk itt („a fejlődéstörténet szükségszerű visszássága”, 116), egy kis elégtételt mégis kap ez a nagy jövő előtt álló, színes és saját jogán is értékes nyelvváltozat. Az ízelítő ugyanis Petronius félművelt hőseinek jellemző erejű nyelvből ugyanúgy továbbolvasásra buzdít, mint az itt olvasható érdekes, sokatmondó vagy egyszerűen csak szórakoztató pompeii feliratok.

Valamelyest visszatérve ezután a diakroniához, mesélünk áttér a latin nyelv második nagy paradigmájára, a keresztény latinság kialakulására. Ennek kapcsán a korai, még (Itáliában is) jórészt görög nyelvű kereszténységre is vet egy pillantást nyelvi szempontból – többek közt igen szórakoztató utalást téve az „eredetiség” jelszavával reklámozott *A Passió* című filmsiker zavarba ejtő görögmenetességére. Ezután a latin nyelvű keresztény irodalom kialakulásának a kereszténység kezdeti jellemzőire is rávilágító narratíváját olvashatjuk, Tertullianustól Lactantiuson át a már kizárólag latinul író Augustinusig. Különösen erős hang-

súlyt kap a folyamat leírásában a mélyen gyökerező konfliktus a korai bibliafordítások vulgárizmusokkal és idegenszerű szerkezetekkel teli nyelve és Hieronymus saját klasszikus műveltségű latinja között, amely végül a *Vulgata* nyelvtanában klasszikus, de a bibliai stílust erősen tükröző nyelvében oldódott fel. Elmés ötlet ennek a nagy léptékű kérdésnek a Jeromos személyébe, saját vívódásaiba történő összesűritése.

A középkor fogalmának (ideillő és szükséges) boncolgatása után a középlatin nyelvvel kapcsolatban nagyon érdekes és megfontolandó megállapítást olvasunk, miszerint ilyen nem is létezik (149). Ezt a szerző a Karoling-reneszánsz és az azt lehetővé tevő inzuláris hatás (a nem újlatin anyanyelvű, főképp britanniai beszélők, például Alcuinus „tisztább” latinja, 146 sk.) kapcsán fellépő erős klasszicizálással magyarázza, amely miatt szerinte az érett középkor latinja inkább ismét csak stilisztikai eltéréseket mutat a klasszikus normától, miközben a grammatikai egység megmarad azzal. Ez a gondolat egyébként ismét felveti a latin nyelv holtságának és örökkévalóságának kérdését. Vajon kell-e olyasmiről beszélni, mint a latin „alkotóereje” (147) vagy „varázslatos ereje” (315 skk.), és nem egyszerűen arról van-e szó, hogy néhány alkalommal felmerült egy-egy klasszicizáló hullám, amelyek megkísérelték kiiktatni az előző hullám óta bekövetkezett (akár stilisztikai, akár grammatikai) változásokat a klasszikus normához való visszatéréssel, a korábbi klasszicizmusokat, és végül a késő köztársaságkori normanyelvet például állítva? A középkori költészetről szóló, kifejezetten informatív következő kisfejezetben különösen üdvös a középkori verstant az ókorinál is mélyebben tárgyaló rész.

A harmadik „nagy kör” természetesen a humanizmustól a kortárs latinságig tartó folyamat bemutatása, amely egyrészt erőssége a könyvnek, és sok újdonsággal is szolgál a magyar olvasó számára (megkockáztatom, a német számára sem sokkal kevesebbel), másrészt viszont itt válik először igazán erőteljessé a könyv természetesen érthető, de így, fordításban kissé óhatatlanul fonák németcentrikussága, amellyel párhuzamot mutat a stílus egyre növekvő szubjektivitása is. Petrarca és az itáliai humanisták előtt a nagy karriert befutott *humanitas* és

humanizmus fogalmainak történetéről olvasunk, utánuk pedig a német humanizmusról (Ulrich von Hutten, Conrad Celtis, és persze Reuchlin, egy egész kis egyetemi pletykarovat keretében), majd pedig annak kapcsolatáról a reformációval, a középpontban természetesen Erasmuszal és Melanchthonnal, mindkét esetben különös hangsúllyal nyelvpedagógiai nézeteiken. A fejezet zárásaként ismét a kor latin költészetébe nyerhetünk izgalmas betekintést. A latin nyelv utolsó virágkoraként ezután megjelenik előttünk a jezsuita rend oktatási programja és az ahhoz kötődő színházi világ, legtöbbször tartott képviselője, Jakob Balde életrajzána keretében ágyazva.

Már az előző fejezetek évszámai is elgondolkodtatóak voltak: mikor a szerző a bajor udvar csodás jezsuita színházáról lelkendezik, a szövegből néha kitekintő olvasó számára szinte ordít, hogy a legszínompásabb előadások időszaka éppen egybeesik Shakespeare virágkorával – amiről, nem lévén latin nyelvű, jelen munkának nem kell beszélnie, az egybeesés viszont mégis felhívja a figyelmet valami fontosra. A következő, *O tempora, o mores* című fejezet is elismeri, hogy a 17. századra mindenhol előtérbe kerül az anyanyelv a szépirodalomban, majd később a tudományok terén is, de e folyamat (negatív) értékelése már problematikusabb (főleg úgy, hogy a szerző a német nyelv 19. századi nemzetközi tudományos szerepét átugorva rögtön a „megsemmisítő” 20. századi angol dominanciának esik neki, 249 sk.). Felmerülhet ugyanis a kérdés, hogy ha a rómaiak esetében érdem, különlegesség, hogy anyanyelvükre alkalmazva folytatták a görögök kulturális örökségét (320), akkor ugyanez miért értékvesztés a görög–latin tradíciót saját nyelvükön folytató modern irodalmak vagy a tudományok esetében. Ez nem inkább a rómaiak *másfajta* követése, semmint elfelejtésük? Szónoki kérdésem megválaszolása helyett még két kisebb részletre térnék ki. Egyrészt a latint sirató érvelés kissé rövid úton számol le az anyanyelvi kompetencia ellenérvével, miszerint annak hiánya a latin és meglepte az anyanyelv esetében igen komoly húzóerő az anyanyelv használata felé. Ez bizony olyan komoly tényező, hogy nem intézhető el azzal, hogy az ókori szerzők egy része sem volt anyanyelvi beszélő (egyébként kíváncsi lennék, mit mondanának egy

olyan latin szerzőre a humanizmus vagy a jelen hagyományörzői, aki annyira a saját anyanyelvéhez igazítaná a latint, mint a korai római epikusok az eposz görögjéhez), vagy hogy az újlatin költők nem panaszkodtak erre (mindkét érv: 239), sőt olyan komoly, hogy a jelen hagyományörző latinságának megítélésében is perdöntő lehet. Másrészt magyar nézőpontból az sem könnyen elfogadható megállapítás, hogy főleg a kis nemzetek esetében *kellett* lassabbnak lennie a szépirodalom átállásának (235) – értem én, nem összeurópai irodalomtörténetet olvasunk, de azt hiszem, itt kötelességünk megvédeni Balassit és kortársait.

A következő fejezet tulajdonképpen már nem a latin nyelv történetéről szól, mivel annak aktív produkciót tartalmazó irodalomtörténete a 19. századra nagyjából véget ért. Helyette valami olyasmiről beszél, ami ugyan már főleg nem latin nyelven bonyolódott, de talán ugyanolyan fontos közvetítő közege az antikvitásnak, mint a Karoling- és a humanista reneszánsz: a német neohumanizmusról és annak folyományairól, a modern ókortudomány születéséről és a humanista gimnázium kialakulásáról, hatásáról. Itt ismét felmerül a latin nyelv nevelő hatásának kérdése. Egyrészt újfent olvashatunk néhány talán túlzottan is a 19. századot idéző gondolatot a latin nyelv „lényegmegragadó erejéről” – főleg az ironikus, hogy a gondolatmenet első lépésénél, F. A. Wolfnak a latin nyelv idegenségének fejlesztő hatásáról szóló szavainál még 19. századibbnak tűnik a modern továbbfűzés (274). Másrészt viszont, helyesen, itt találjuk a gondolkodást a nehézsége révén fejlesztő folyamatot a tánciskolához hasonlító Friedrich Gedike szavait (uo.): ezt én mai kifejezésekkel élve a latinoktatás (nehézségeivel, idegenségével járó) általános nyelvi kompetenciákat, nyelvérzéket fejlesztő hatásának nevezném – amihez megint nem kell semmiféle mágikus erő, csak a nyelv történelmi távolsága. A század derekán a latinoktatásban bekövetkezett új virágkor utáni hanyatlásnak (vagyis a latinoktatás lassú visszaszorulásának) és az ókortudomány azóta is sokat emlegetett válságának, útkeresésének megjelenítése már ismét csak a latin irodalom recepciójának történetébe nyújthat betekintést. Valóban érdekes erről a 20. század első felének sötét kontextusába ágyazva olvasni, be-

tekintést nyerve az ókorértelmezések és a politika viszonyaiba, például a fasiszta Olaszország és a náci Németország esetében (287 sk.). Majd a háború utáni német latintanítással (főként annak pedagógiai hátterével) kissé mostohán bánó utolsó kisfejezet után áttérünk a könyv utolsó nagy kérdésére: a kortárs latinság kérdésére.

Ennek képviselőiről ismét kimerítő és jó stílusú beszámolót kapunk (név nélkül ugyan, de a magyar Lénárd Sándor latin *Micimackója* is szóba kerül, 307), külön fejezetben a latin nyelvet énekelt formájában őrző zeneszerzőkkel (Sztravinszkij, Jan Novák, Carl Orff, 311 sk.). E sorok íróját azonban ez a szép felsorolás sem tartotta vissza attól, hogy már e fejezetet is kissé összevont szemöldökkel olvassa, nem is beszélve annak a latin mint élő nyelv tanítására irányuló, kissé hevenyészett metodikai ajánlásairól, vagy a már említett, a latin csodálatos erejéről szóló következő fejezetről. Ennek oka a már említett anyanyelvi kompetencia kérdése, amelynek fontosságában Stroh, úgy tűnik, nem hisz. Én viszont igen: vannak ugyan második nyelvükön klasszikussá váló Joseph Conradok, azonban az ő arányuk akkor is egy lenne a millióhoz, ha lennének még olyan kereskedelmi vitorlások, amelyeken a latin lenne a vezényelt nyelve – a lengyel anyanyelvű Conradnak ugyanis (valószínűleg bámulatos nyelvérzéke mellett is) anyanyelvi beszélőkkel megrakott angol hajókon leszolgált évtizedek kellettek ahhoz, hogy a nyelvet későbbi magas színvonalú prózájának szintjén elsajátítsa. Ahhoz, hogy valóban esélyünk legyen klasszikus latin nyelven irodalmi szöveget létrehozni, vagy akár csak az egyetemi latin frázisok hallgatóságos iróniájából kilépve, igazából beszélgetni, bizony efféle hatásokra is szükségünk lenne az olvasmányélményeinken felül. Nem hiszem, hogy a latin nyelven beszélgetés sokak elsődleges célja volna, viszont (legalábbis az én szememben) egy irodalmi nyelv is csak akkor tűnik teljesnek, ha egy élő nyelv-állapot elemeinek a szerző ízlése szerinti szelekciója is, és nemcsak más szerzők ilyen szelekciójából merített másodlagos szelekció, vagy esetleg harmadlagos válogatás egy mesterségesen összeállított szótári vagy tankönyvi korpuszból. Másrészt pedig, ha ezek az akadályok legyőzhetők is lennének, miért éppen a latin volna az a nyelv, amelyen *mindenkihez*

kellene igyekeznünk szólni? Például, bár Stroh egyébként maga is levelez latinul,³ ezt a könyvét azért mégiscsak németül írta. Latinul vajon hányan olvasták volna el 2009-ben (vagy akár 1909-ben, ha már itt tartunk)? Minden tiszteletem az övék lenne, teszem hozzá gyorsan, és irigyelném a szorgalmukat, hogy nemcsak a klasszikusok valóban varázslatos erejének engedve ülnek neki latin könyveknek, de borzasztóan kevesen volnának. Nagy Károly idején vagy a humanizmus korában maga a nyelv még többé-kevésbé adottság volt (bár már az előbbi esetben is kérdéses, hogy a Karoling-kor vulgáris beszélőit mennyire tekinthetjük *native speakereknek*), akkori megújítása tehát nem vagy kevésbé jelentette azt, hogy az olvasóközönségnek egy teljesen új nyelvet kellett megtanulnia az irodalmi újjászületéshez, azóta pedig az újabb „reneszánszok” inkább az ókori kultúrát, mint magát a latin nyelvet érintették. E kettő összemosása nagyon könnyen megesik (ezekben a fejezetekben is), megkülönböztetésük viszont alapvetően fontos a tiszta érvelés érdekében, akár a latinul tanítás és olvasás mellett, akár ellene akarunk érvelni.

Wilfried Stroh munkája, amint azt németországi hatása is mutatja, hatásosan nyűgözi le a szkeptikus modern olvasót azzal a hatalmas, mind valóban jelentős, mind anekdota jellegű elemeket is tartalmazó tudásanyaggal, amelyet szerzője a latin nyelvű európai irodalom történetéről összegyűjtött. Mindezt olyan nyelven teszi, amely ismerősen csenghet ifjú olvasói számára: a kortárs nyugati tudományos ismeretterjesztés egyrészt tárgyilagosságra is törekvő, másrészt viszont esszéisztikus, barátságosan ironikus, a kortárs kultúrába való beágyazottságára utalni merő tollát forgatja. Ez a választása fokozottan igazzá teszi a szövegére azt a közhelyet, hogy majdnem ugyanolyan sokat tanulhatunk belőle a megírás térbeli és időbeli környezetéről, jelen esetben a 20. század végi német kultúráról (legalábbis annak egy szeletéről), mint a tárgyalt korszakokról. Ez az esetek többségében kellemes, szórakoztató vagy jobb megértésélményhez vezethet az olvasás során, mint például a jezsuiták németországi megítélésével kapcsolatos sorokban a *Frangito barbitum* című fejezet elején. Vannak viszont talán, akik számára visszatetszőek lehetnek például

a modern tudományosság angol nyelvűvé válása ellen intézett dörgedelmei (pl. 249: „Megsemmisítő hatása inkább annak van, hogy az utóbbi évtizedekben az angol szinte teljesen átvette a tudományok nyelvének szerepét [...]”; 250: „Az angolt mint a tudományok egyetemes nyelvét nem kellene harc nélkül elfogadnunk [...]”). Ezek egy, a nyelvek és viszonyaik történetének kavargását jól ismerő nyelvésztől kevésbé ideillőek – belátható, hogy az angol terjedése egy szélesebb, nehezebben átlátható kontextus része, ahogy annak idején a latin elterjedte is az volt –, Strohtól viszont sajnos nem teljesen váratlanok.

Ezzel el is érkeztünk a könyvvel kapcsolatos legjelentősebb, már érintett aggályomhoz: a latin nyelv különlegességének túlzónak tűnő hangsúlyozásához, ami bár jogosnak tűnhet a könyv alapvető funkcióját tekintve, de ilyen mennyiségben és ilyen kevésbé reflektáltan komolyan veszélyeztetheti az érvelés hitelességét. Egy ismert közhely szerint az anyanyelv olyan, mint az édesanya, akiről már nagyobbacska gyerekként sem gondolja azt senki, hogy a világ legszebb asszonya, és ezzel együtt szeretjük őt a legjobban. Hozzánk hasonlóan szerzőnknek sem édesanyja a latin nyelv, hanem inkább felnőtt fejjel választott kedvese, és bár e tény egy ilyen nagy szerelem esetében nem lebeghet mindig az ember szeme előtt, a fenti tétel bizony az efféle szerelem-nyelvekre ugyanúgy igaz kellene legyen, mint az anyanyelvekre. Beláthatatlan következményekkel járna ugyanis annak a benyomásnak a tudományos szintre emelése, hogy vannak abszolút „okos/szép/jó nyelvek” és abszolút „buta/csúnyácska/rossz nyelvek”. Igaz, Stroh ezt nem állítja, de e sorok írójának sokszor volt az az érzése a könyvet olvasva, hogy a háttérben bizony áll valamiféle „erősorrendje” a nyelveknek, természetesen a klasszikus latin (és szorosan mögötte a német) vezetésével. (Vö. pl. 249: „Minden tiszteletem Shakespeare, Newton és Agatha Christie iránt, de semmi jele nincs annak, hogy az angol kultúra és tudomány az egész világ számára valaha is hasonló értéket képviselt volna [mint a latin]”; 250: „Azt, hogy a francia után most éppen az angol vette át a latin szerepét, hanyatlásnak kell tartanunk.”) Ez magánvéleményként, kellően relativizálva talán még megállhatná a helyét, egy tudományos érvelésben viszont

nem hinném, hogy helye van – és ez alól, azt hiszem, a tudományos ismeretterjesztés sem kivétel. A latin nyelv ugyanolyan természetes nyelv, mint a többi, önmagában nem logikusabb, nem elegánsabb, nem fenségesebb náluk, csak éppen úgy alakult, hogy az európai kultúra és főleg az irodalom alapjait részben ezen a nyelven (ráadásul egy erősen normatívvá vált változatán) vetették meg – ezek után az lenne a csoda, ha mi nem éreznénk a nyelvek nyelvének.

Kitérve egy kissé a külalakra, a puha fedelű magyar kiadás kiállítása izléses és elegáns, színei (az én olvasatomban) elmésen a középkori kéziratok esetében gyakori fekete-míniumvörös kombinációra utalnak. Talán a külső borító tetején futó piros sáv túlzás csak egy kissé, amely ráadásul a latintanítás *ellenzőinek* egy régi fegyverét, a sokszor csak félig-meddig megértve bemagolt top 20 közmondás egyikét (*Non scholae...*) harsogja – bár, helyesen, már a fordító (Dévény István) utószavának a hátsó borítóra másolt részlete is lerántja erről a közhelyről a leplet. Szintén szép a tipográfia: a címeknek a borítóról is ismert, leheletnyivel szögletesebb kapitális jól illeszkedik a főszöveg kerekded antikvájához, bár a minden páros oldal fejlécére elhelyezett dőlt és kapitális latin fejezetcím állandó jelenléte talán megint túlzás. Apróbb helyesírási és tipográfiai bökkenők akadnak, de messze nem anynyi, hogy ez problémát jelentsen a könyv olvashatósága szempontjából. Összességében esztétikus és jól olvasható kötettel van dolgunk.

Rung Ádám

Jegyzetek

- 1 Adamik Béla 2009. *A latin nyelv története*. Argumentum, Budapest, 119 sk; Clackson, James – Horrocks, Geoffrey 2007. *The Blackwell History of the Latin Language*. Malden, Mass. – Oxford – Carlton, 28.
- 2 Lásd pl. Köves-Zulauf, Thomas 1995. *Bevezetés a római vallás és mítosz történetébe*. Budapest, 47–51.
- 3 Például e könyvének egy másik kritikájára is latinul válaszolt: <http://laudator.blog.hu/2011/03/30/stroh_valaszolt>, hozzáférés: 2013. 02. 27.